

TABULA RASA – dosł. „czysta, tj. niezapisana tabliczka”, łac. wersja określenia gr. πινακὶς ἄγραφος [pinakís ágraphos], wprowadzonego do słownika filozofii przez Aleksandra z Afrodyzji w jego traktacie *De anima* (84, 25–26; użyte jest tu wyrażenie: τὸ τῆς πινακίδος ἄγραφον [to tes pinakidos ágraphon]), wskazując, że intelekt „materialny” (w terminologii Arystotelesa: możnościowy) jest czystą możliwością, sam z siebie nie jest zdeterminowany przez żadną formę poznawczą, wskutek czego jest zdolny do recepcji dowolnej formy poznawczej.

Aleksander z Afrodyzji w powyższej wypowiedzi odnosił się do opisu intelektu możnościowego z Arystotelesowego traktatu *O duszy*: „[...] rozum jest w pewnym prawdziwym sensie potencjalnie tym wszystkim, co stanowi przedmiot myśli, chociaż aktualnie nie jest niczym z tego wszystkiego, zanim o czymś pomyśli. Musi mianowicie [przedmiot myśli] tak być w nim obecny, jak [pismo jest] na tablicy, na której nic nie jest jeszcze napisane” (ὥσπερ ἐν γραμματείῳ ᾧ μὴθὲν ἐνυπάρχει ἐντελεχέα γεγραμμένον [hosper en grammatéio ho methén enhypárchei entelechéia gegrammenon]); *De an.*, 429 b 30 – 430 a 2; tłum. pol. P. Siwek).

Wcześniej Platon w *Teajtecie* (w: tenże, *Parmenides. Teajtet*, tłum. W. Witwicki, Kęty 2002, 191 C–E) do opisu pamięci użył metafory tabliczki woskowej: „[...] w naszych duszach jest tabliczka woskowa (κέρινον ἐκμαγέιον [kérinon ekmagéion]). U jednego większa, u innego mniejsza, u jednego z czystego wosku, u drugiego z brudniejszego i twardszego, u niektórych z miększego, a bywa, że z takiego w sam raz [...]. Powiedzmy, że to jest dar matki Muz, Mnemozyny. Jeżeli z tego, co widzimy albo słyszymy, albo pomyślimy, chcemy coś zapamiętać, podkładamy tę tabliczkę pod spostrzeżenia i myśli, aby się w niej odbijały tak jak wyciski pieczęci. To, co się w niej odbija, pamiętamy to i wiemy, jak długo trwa jego ślad w materiale”. Pamięć, o której pisał Platon, dotyczy spostrzeżeń i wiedzy, a zatem obejmuje zapamiętane poznanie zmysłowe i intelektualne, bez zróżnicowania.

Aetios w *Placita philosophorum* (IV 11) utrzymywał, że wg stoików „gdy człowiek się rodzi, część kierownicza jego duszy jest jak kartka czystego papieru, na której można skopiować pismo” (χαρτίον εὐεργόν εἰς ἀπογραφὴν [chartíon euergón eis apographén]). Część kierownicza to sfera rozumna (νοῦς ἡγεμονικόν; nous hegemonikon). Diogenes Laertios twierdzi, że wg

stoików wyobrażenie jest odciskiem w duszy (τύπωσις ἐν ψυχῇ [týposis en psyché]), a nazwa ta została wzięta od odciskania (τύπος [typos]) pieczęci w wosku (DLaert VII 1, 45). G. Reale uważa, że był to pogląd wczesnej szkoły stoickiej, w czasach późniejszych wyeliminowany.

Wilhelm z Moerbecke przytaczany wyżej gr. frg. Arystotelesowego traktatu *O duszy* przełożył następująco: „Potentia quodammodo est intelligibilia intellectus, sed actu nihil antequam intelligat. Oportet autem sic, sicut in tabula nihil est scriptum actu”. Św. Tomasz z Akwinu, który dysponował tym tłumaczeniem, analizował tę wypowiedź w kontekście doznawania (passio): „O intelekcie więc mówi się, że doznaje [dicitur pati], o ile w pewien sposób jest w możności do wszystkich przedmiotów intelektualnie poznawalnych [intelligibilia] i nie jest żadnym z nich aktualnie, zanim je pozna [nihil est actu eorum antequam intelligat]. Trzeba zaś, by zachodziło to tak, jak w przypadku tablicy, na której nic nie jest aktualnie zapisane [nihil est actu scriptum], ale wiele rzeczy można tam zapisać. I to odnosi się do intelektu możnościowego, ponieważ żaden z owych przedmiotów inteligibilnych nie jest w nim aktualnie, lecz jedynie w możności [nihil intelligibilium est in eo actu, sed potentia tantum]” (*In De anima*, lib. III, lect. 9, n. 722). Podobnie wypowiada się w *Quaestio disputata de anima* (a. 8, resp.): „[...] dusza ludzka nie ma naturalnie zaszczepionych w sobie postaci poznawczych [...], lecz jest w możności do nich, skoro jest jak czysta tablica, na której nic nie jest zapisane”.

Wyrażenie „tabula rasa” powróciło w filozofii nowożytnej. Rozpropagował je J. Locke, przypuszczając atak na przejętą przez tzw. platoników z Cambridge (H. of Cherbury, B. Whichcote, R. Cudworth, H. More) Kartezjańską teorię idei wrodzonych w *Rozważaniach dotyczących rozumu ludzkiego* (tłum. B. I. Gawecki, Wwa 1955, I, par. 1–15).

Odmienne stanowisko zajmował G. W. Leibniz, który w kontekście polemiki z J. Lockiem stwierdził: „Niczego nie ma w intelekcie, czego nie było w zmyśle, z wyjątkiem samego intelektu” („Nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu, excipe: nisi ipse intellectus – *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, II 1, 2, w: tenże, *Oeuvres philosophiques*, A 1765). Łączone z Lockiem wyrażenie „tabula rasa” nie zostało przez niego sformułowane, lecz powstało w starożytności.

EF VIII 59; Reale V 152–153; S. Pinker, *The Blank Slate. The Modern Denial of Human Nature*, NY 2002 (*T. r. Spory o naturę ludzką*, Gd 2005).

Tomasz Pawlikowski